

NORDLANDSSYKEHUSET
NORDLÁNDÁ SKIHPPJIVIESSO

HELSE · · · · · NORD

PSYKIATRI
AVDELING FOR VOKSENHABILITERING

NÅR PERSONER MED UTVIKLINGSCHEMMING BEGÅR LOVBRUDD

NY VEILEDER FOR HABILITERINGSTJENESTEN I NORDLAND

2. UTGAVE

OKTOBER 2005

FORORD

Avdeling for voksenhabilitering ved Nordlandssykehuset HF har gjennom flere år arbeidet i saker der utviklingshemmede har begått lovbrudd av ulike alvorlighetsgrad. Dette førte til at en etter hvert fikk dannet en kompetansegruppe som kunne gi råd til lokale habiliteringsteam i Nordland, kommuner og lokal påtalemyndighet. Dette arbeidet resulterte i at det ble utarbeidet en egen veileder i 1999 for habiliteringstjenesten i Nordland med tema: Når personer med utviklingshemming begår lovbrudd.

Vi visste den gang at en strafferettslig reform som ville innebære nye reaksjonsformer i form av strafferettslige særreaksjoner, var på trappene. Med bakgrunn i at denne reformen nå er vedtatt og de nye strafferettslige særreaksjoner er etablert, tok ledermøte for habilitering i Nordlandssykehuset HF i sitt møte 29. januar 2003 initiativ til at en ny veileder burde utarbeides.

Hensikten med dette var

- å få samlet relevant informasjon om temaet
- å bidra til å tydeliggjøre habiliteringstjenestens rolle i slike saker
- og å bidra til å forebygge tilfeldig behandling av tilnærmet like saker

Veilederen er også denne gang laget som en veileder for habiliteringstjenesten i Nordland, men likevel utformet slik at den kan være relevant for andre som kommer i berøring med de problemstillinger veilederen omhandler (kommuner, politi/påtalemyndighet). Vi vil understreke at veilederen er ment å være et viktig hjelpemiddel når en står i konkrete saker og trenger innspill på hvordan situasjoner kan forebygges, hvordan en kan handle når situasjoner er oppstått og informasjon om påtalemyndighet, rettsvesen og strafferettslige særreaksjoner. I og med at dette er et viktig og meget komplisert saksområde har vi sett behovet for en egen veileder.

Den foreliggende veileder er utarbeidet av en arbeidsgruppe som i hovedsak har bestått av de samme fagpersoner som utarbeidet forrige veileder – denne gang supplert med en representant fra Norsk Forbund for Utviklingshemmede. Arbeidsgruppen har bestått av:

Førstekonsulent Tor Ingvaldsen, Psykiatrisk innsatsteam, Avdeling for voksenhabilitering, Nordlandssykehuset.

Statsadvokat Jenny Pedersen, Statsadvokatene i Nordland.

Friomsorgsleder Håkon Sandåker, Kriminalomsorgen, Nordland friomsorgskontor.

Avdelingsoverlege Knut Kjerpeseth, Nordlandssykehuset, avd. psykiatri.

Rådgiver Tor Bendos, Fylkesmannen i Nordland.

Johnny Andersen, Norsk Forbund for Utviklingshemmede, avd. Nordland.

Spesialkonsulent Willy J. Johansen, Habiliteringsteamet for voksne, Avdeling for voksenhabilitering, Nordlandssykehuset (leder og sekretær).

Det er blitt reist kritikk mot at vi bare berører tema knyttet til utviklingshemmede som *gjerningspersoner* og ikke utviklingshemmede som *offer* for kriminelle handlinger. Dette er hver for seg alvorlige og store temaer. Vi mener at utviklingshemmede som offer for kriminelle handlinger er et tema som bør omhandles i en egen veileder, og avdeling for voksenhabilitering ved Nordlandssykehuset HF har vært aktiv sammen med flere gjennom deltakelse i Nettverk: Funksjonshemmede, seksualitet og samliv for å få dette til. Det er tatt

initiativ overfor Sosial- og helsedirektoratet i samarbeid mellom dette fagnettverket og Statens råd for funksjonshemmede.

Veilederen er underveis sendt Fagenhet for tvungen omsorg til vurdering, hvor vi har fått nyttige tilbakemeldinger. Veilederen er også blitt sendt Norsk Forbund for Utviklingshemmede, Riksadvokaten, Sosial- og helsedirektoratet, Sosial- og helsedepartementet, Justisdepartementet og Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt til uttalelse. Det kan i denne sammenheng nevnes at NFU og Fagenheten for tvungen omsorg har det prinsipielle syn at en slik veileder som denne burde vært utarbeidet fra sentralt hold.

Det er reist innsigelser om at en slik veileder kan virke pådrivende i forhold til å kriminalisere utviklingshemmedes atferd. Dette og mange andre dilemmaer har vært fokusert på en del ganger underveis i vårt arbeid. Vi har i denne sammenheng også lagt vekt på forebyggende tiltak og strategier for å finne gode lokale løsninger – noen ganger også i samarbeid med påtalemyndighet/politi. Vi ønsker at hovedfokus må være knyttet til faglig og sikkerhetsmessig forsvarlig håndtering av vanskelige og utfordrende situasjoner. For alle som kommer i berøring med denne type saker er det viktig for oss å presisere at i hht. straffeloven § 44 kan ikke den som på handlingstiden var psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad ilegges straff. En må derfor noen ganger finne andre løsninger på slike situasjoner, og det å bringe inn politi/påtalemyndighet via anmeldelser av utviklingshemmede skal være spesielt godt begrunnet.

Vi takker for alle innspill underveis.

Bodø den 28. oktober 2005

Olav Ose Evensen
Avdelingssjef

Tone Johnsen
Leder for Habiliteringsteamet

Willy J Johansen
Spesialkonsulent

Innhold:

Kap 1	Innledning	s.	6
” 1.1	Bakgrunn for veilederen.....	s.	6
” 1.2	Veilederens utgangspunkt.....	s.	7
” 1.3	Om rolleavklaringer.....	s.	7
Kap 2	Om forebygging	s.	9
” 2.1	Om retten til et forsvarlig tjenestetilbud og hjelpeapparatets ansvar for å forebygge kriminalitet.....	s.	9
” 2.2	Brukermedvirkning.....	s.	10
” 2.3	Hjelpevergeordningen og advokatbistand.....	s.	10
Kap 3	Om håndtering av saker når lovbrudd oppstår	s.	11
” 3.1	Plikt til å anmelde i spesielle situasjoner.....	s.	11
” 3.2	På hvilket grunnlag kommunen for øvrig kan anmelde.....	s.	11
” 3.3	Om taushetsplikt, opplysningsplikt og opplysningsrett.....	s.	12
” 3.4	Forslag til rutiner i kommuner når det begås alvorlige lovbrudd.....	s.	13
” 3.5	Forslag til rutiner ved "middels" alvorlige lovbrudd.....	s.	14
” 3.6	Forslag til rutiner ved mindre alvorlige lovbrudd	s.	14
” 3.7	Hvordan forholde seg til tvil.....	s.	15
” 3.8	Etiske aspekter ved anmeldelse av utviklingshemmede.....	s.	16
” 3.9	Habiliteringstjenestens rolle, erfaringer og strategi.....	s.	17
” 3.9.1	Habiliteringstjenestens rolle i forhold til anmeldelser.....	s.	17
” 3.9.2	Erfaringer, dilemmaer og habiliteringstjenestens strategi.....	s.	18
” 3.10	Forholdet til sosialtjenestelovens kap 4A.....	s.	19
Kap 4	Kort om kriminalomsorgens, politiets og påtalemyndighetens organisering, oppgaver og håndtering av aktuelle saker	s.	21

Kap 4.1	Kort om kriminalomsorgens organisering og oppgaver.....	s.	21
” 4.2	Om organisering mv. av politi og påtalemyndighet	s.	21
” 4.3	Kort om påtalemyndighetens håndtering av aktuelle saker.....	s.	23
Kap 5	Om strafferettslige reaksjoner.....	s.	24
” 5.1	Varetekt.....	s.	24
” 5.2	Varetektsurrogat.....	s.	24
” 5.3	Strafferettslige særreaksjoner.....	s.	26
” 5.3.1	Tvungen omsorg.....	s.	26
” 5.3.2	Sentral fagenhet for tvungen omsorg.....	s.	28
” 5.3.3	Samarbeid mellom Sentral fagenhet for tvungen omsorg, kommune/private tiltak og habiliteringstjenestene.....	s.	29
” 5.3.4	Om opphør av reaksjonen.....	s.	29
” 5.4	Overføring til tvungent psykisk helsevern.....	s.	30
” 5.4.1	Samarbeid psykisk helsevern, kommune og habiliteringstjeneste.....	s.	30
” 5.5	Forvaring.....	s.	31
” 5.5.1	Samarbeid kriminalomsorg, kommune og habiliteringstjeneste.....	s.	32
	Notehenvvisninger.....	s.	34
	Referanser.....	s.	37
Vedlegg:	Rapportskjema ved voldsepisoder		

1. Innledning

Sammendrag:

Behovet for en ny veileder har sin bakgrunn dels i klarere faglige strategier for håndtering av saker og dels i avskaffelsen av det gamle sikringsinstituttet og innføringen av de nye strafferettslige særreaksjoner. I vårt arbeid ser vi behovet både for informasjon om hvordan rettssystemet virker og om særreaksjonene. I tillegg er det behov for å få råd om hvordan en faglig sett kan håndtere slike saker som i hovedsak er vanskelige og sammensatte. Det er viktig å vite hvordan en som tjenesteyter kan samarbeide med andre instanser både for å forebygge og håndtere ulike situasjoner.

1.1 Bakgrunn for veilederen

Habiliteringsteamet for voksne utgav i mai 1999 en veileder med tittel ”Når personer med psykisk utviklingshemming begår lovbrudd”. Veilederen ble utarbeidet på oppdrag fra daværende fylkeshelsesjefs fagråd for habilitering, av en arbeidsgruppe som bestod av fagfolk fra psykiatri, kriminalomsorg, påtalemyndighet (politimester og statsadvokat) og habiliteringstjeneste.

Veilederen var basert på datidens sikringsinstitutt. Siden den gang er det gjennomført en strafferettslig reform der sikringsinstituttet er erstattet med tre ulike former for strafferettslige særreaksjoner:

- Tvungen omsorg (for lovbrøyttere som er psykisk utviklingshemmet i høy grad).
- Overføring til tvungent psykisk helsevern (for lovbrøyttere som var psykotiske eller bevisstløse på handlingstiden).
- Forvaring (for tilregnelige lovbrøyttere der tidsbestemt straff ikke ansees tilstrekkelig for å verne samfunnet).

Erfaringen med håndtering av slike saker er etter hvert også blitt større.

Med bakgrunn i dette har lederne for habiliteringstjenestene ved Nordlandssykehuset HF sett behovet for å få utarbeidet en ny veileder.

Bakgrunnen for veilederen er tre-delt:

- Å bidra til å minke usikkerhet i omsorgs- og spesialisthelsetjenestene om hvordan en skal håndtere situasjoner der utviklingshemmede begår lovbrudd.
- Å formidle informasjon om hvordan rettssystemet virker.
- Å gi informasjon om de nye strafferettslige særreaksjonene.

Det kan her føyes til at en også ser en ikke ubetydelig usikkerhet i håndteringen av saker der utviklingshemmede begår lovbrudd både hos påtalemyndighet og domstol.

Grunnen til den usikkerhet som råder, er at de fleste saker der utviklingshemmede begår ulovlige handlinger, er svært sammensatte og kompliserte. Veilederen er ment å være til hjelp i arbeidet, og å gi informasjon og en del råd om hvordan slike saker kan håndteres. Noen

dilemmaer beskrives. Fordi sakskomplekset er så sammensatt, tar vi likevel ikke høyde for å være uttømmende når det gjelder alle spørsmål rundt utviklingshemmede og lovbrudd.

Utviklingshemmede er generelt sett sårbare i sin avhengighet av andre personer når det gjelder ulike behov for hjelp og bistand. I denne avhengigheten ligger også potensielle muligheter for å bli utsatt for andres makt, negativ påvirkning og utnyttning. Vi er derfor oppmerksomme på at det kan virke unødig stigmatiserende at en i denne sammenheng fokuserer ensidig på det forhold at utviklingshemmede begår ulovlige handlinger, når det er minst like store utfordringer knyttet til at utviklingshemmede blir utsatt for - og blir offer for - kriminalitet. Vi har omtalt dette i forordet og viser til det initiativ som er tatt overfor Sosial- og helsedirektoratet for å få laget en egen veileder rundt dette saksområdet.

1.2. Veilederens utgangspunkt

Vårt utgangspunkt er at det foreligger en relasjon der en på den ene side har en person med utviklingshemming som har begått et lovbrudd – og på den andre side en offentlig ansatt tjenesteyter som har et formelt ansvar overfor den utviklingshemmede i kraft av sin jobb. Den som lovbruddet er begått imot kan være tredjeperson, kollegaer eller det kan gjelde handlinger rettet mot en selv som tjenesteyter.

Våre forslag til rutiner handler om hva en som offentlig tjenesteyter kan gjøre når en av de utviklingshemmede en selv yter tjenester til, begår et lovbrudd. Selve lovbruddet vil da være knyttet til en situasjon som berører tjenesteutøvelsen på en eller annen måte. Det er kommunen som tjenestesystem eller en selv som offentlig ansatt som bringer saken inn for politi/påtalemyndighet og vurderer spørsmålet om anmeldelse.

Habiliteringstjenestens inngang til slike saker er henvisning fra en kommune der det bes om faglig bistand i saker vedrørende personer med utviklingshemming.

Habiliteringstjenestens rolle er nærmere beskrevet i kap. 3.2, 3.9, 5.3.3, 5.4.1, 5.5.1.

1.3. Om rolleavklaringer

I saker hvor utviklingshemmede under offentlig omsorg begår lovbrudd, vil det være mange aktører som har ulike roller og ulikt ansvar:

- Ansatte hjelpere
- De som representerer den utviklingshemmede
- Politi/påtalemyndighet

I første rekke har vi det tjenesteytende system (ansatte hjelpere i kommune, spesialisthelsetjeneste, herunder habiliteringstjenesten) som skal ha ansvaret for det faglige innhold og omfanget av den service/omsorg som skal ytes. Som en del av dette har en også arbeidsgivers, dvs kommunens og helseforetakets, ansvar for de ansatte som yter de nevnte tjenester.

Vi vil fremheve viktigheten av at kommunen, evt. habiliteringstjenesten i sine råd til kommunen, bidrar til at rettssikkerheten for den det gjelder blir ivaretatt på best mulig måte, evt. ved at det blir oppnevnt hjelpeverge eller advokat for vedkommende. Rettslig representant for bruker bør ha en aktiv rolle i den prosess som vil følge slike saker.

Videre har en påtalemyndigheten som i første instans vil være representert ved politi/lensmann. Politiet vil ikke ha noen rolle i de faglige spørsmålene som omhandler tjenesteytingen. Politiet har den samme rolle som overfor andre innbyggere i tilsvarende situasjoner, dvs. rollen som grensesetter og ordensmakt.

Dersom kommunen bestemmer seg for å be politiet om å håndtere saken, vil kommunen måtte overlate til politiet å ta seg av den videre saksbehandling.

2. Om forebygging

Sammendrag:

Et tilpasset og forsvarlig tjenestetilbud er den viktigste faktor for å forebygge at utviklingshemmede begår lovbrudd. Retten til individuell plan, brukermedvirkning og retten til ulike tjenester samt hjelpevergeordningen er sentrale virkemidler i dette arbeidet.

2.1 Om retten til et forsvarlig tjenestetilbud og hjelpeapparatets ansvar for å forebygge lovbrudd

De fleste personer med utviklingshemming antas å være kjent for det offentlige hjelpe- og støtteapparat. Kjentegnet for disse er at de i større eller mindre grad har behov for tilrettelegging og bistand fra det offentlige støtte- og omsorgsapparat for å kunne fungere så godt som mulig både i det private og det offentlige rom. Lovbrudd som begås av disse kan være et resultat av manglende hjelp og oppfølging, av for dårlige livs- og utviklingsbetingelser, og kan som sådan være et resultat av svikt i tjenesteapparatet.

Det er derfor grunn til å peke på det ansvar og det potensiale som ligger i å forebygge lovbrudd. Ut fra kunnskapen det offentlige hjelpeapparat har om den enkeltes bistandsbehov, påligger det både plikter og muligheter med hjemmel i lov om å yte de tjenester det er et dokumentert behov for (lov om sosiale tjenester, lov om kommunehelsetjenesten, lov om spesialisthelsetjenesten, skolelovgivningen). På den annen side har den enkelte person lovmessige rettigheter til tilgang på tjenester (lov om sosiale tjenester kap. 4, lov om kommunehelsetjenesten, lov om spesialisthelsetjenesten, lov om pasientrettigheter) og rett til å få oppnevnt hjelpeverge (lov om vergemål for umyndige § 90 a). Det er etablert tilsynssystemer for å se til at forsvarlig tjenesteyting blir gjennomført (internkontroll i kommunene og fylkesmannens oppgaver).

Det er i denne sammenheng viktig å peke på at de aller fleste med utviklingshemming har behov for langvarige og sammensatte tjenester, og at de gjennom dette har rett til individuell plan (lov om pasientrettigheter § 2-5, lov om sosiale tjenester § 4-3a). Tilsvarende plikt for kommunen og spesialisthelsetjenesten til å utarbeide individuelle planer er også lovhjemlet (lov om spesialisthelsetjenesten § 2-5, lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern § 4-1, lov om kommunehelsetjenesten § 6-2a)¹. I et forebyggende perspektiv er det et spesielt ansvar for tjenesteyter å vurdere

- Hva slags tiltak og hjelp den enkelte trenger.
- Omfang av hjelp.
- Innhold i hjelp.
- Den enkeltes mulighet til å medvirke og bestemme selv.

¹ Den enkeltes rettigheter, tjenesteapparatets plikter og forholdet til brukermedvirkning er nærmere presisert i *forskrift om individuelle planer etter helselovgivningen* og i Sosial- og helsedepartementets *Veileder for individuell plan 2001*.

Riktig hjelp og tilstrekkelig hjelp er en forutsetning for å kunne oppleve likeverdighet og unngå å havne i en situasjon der det blir gitt mulighet til å utvikle atferd med dramatiske følger for seg selv og andre. Siden det kan være en sammenheng mellom slike forhold, gir det oss derfor store etiske utfordringer til hvordan vi som tjenesteytere skal reagere når utviklingshemmede begår lovbrudd, jfr. kap. 3.8.

2.2 Brukermedvirkning

Utviklingshemmede vil i kraft av sin funksjonshemming alltid være sårbare i forhold til å ivareta sine egne interesser og sin egen rettssikkerhet. Det er derfor en faglig utfordring for hjelpeapparatet å legge vekt på å få til god samhandling og kommunikasjon med den utviklingshemmede. Dette innebærer tilrettelegging og innhold i tjenestene som er basert på respekt og på dialog med den det gjelder. Utfordringen for de som yter hjelp er å jobbe aktivt med så langt som mulig å forstå hvordan den utviklingshemmede har det og hva vedkommende trenger. Dette er den viktigste innfallsvinkel til at den utviklingshemmede skal oppleve seg hørt, at vedkommende blir tatt på alvor og få opplevelsen av å kunne styre/påvirke sin egen situasjon i så stor grad som mulig. Vi vil understreke viktigheten av brukermedvirkning og henviser til den rett den enkelte har i forhold til dette i bla. sosiallovgivningen.

2.3 Hjelpevergeordningen og advokatbistand

Hjelpevergeordningen er en frivillig ordning hvor den utviklingshemmede kan få hjelp til å ivareta sine interesser knyttet til bla. rettssikkerhet og økonomi. Gode hjelpeverger kan være et viktig bidrag til å sikre at den utviklingshemmede får tilgang til riktige og tilstrekkelige tjenester. Hjelpevergeordningen er nærmere redegjort for i notehenvvisninger.² Det er viktig at en som offentlig tjenesteyter bidrar til at de som ikke har det - og har behov for det - får oppnevnt hjelpeverge.

Ordningen med vergemål/hjelpeverger er nå under utredning, og vi vil derfor henviser til NOU 2004: 16 Vergemål.

Noen ganger fungerer ikke hjelpevergeordningen som den rettssikkerhetsgaranti den er ment å være eller den blir ikke tilstrekkelig. Vi vil her fokusere på den mulighet som ligger i å få oppnevnt advokat for den utviklingshemmede som bidrag til å få nødvendige tjenester på plass. Bruk av advokat er etter vår mening for lite brukt for utviklingshemmede, og vi gjør oppmerksom på at de fleste dette gjelder vil kunne ha krav på fri rettshjelp. Dette vil en advokat kunne bidra til å søke til Fylkesmannen om.

² Se notehenvvisninger

3. Om håndtering av saker når lovbrudd oppstår

Sammendrag:

Kapitlet omhandler forhold rundt anmeldelser og forslag til rutiner ved ulike grader av lovbrudd. Habiliteringstjenestens rolle og handlingsstrategier omtales spesielt. Videre omhandles spørsmål knyttet til tvil og etiske dilemmaer vektlegges. Det redegjøres kort om forholdet til sosialtjenestelovens kap 4A.

3.1 Plikt til å anmelde i spesielle situasjoner

Det er viktig å være klar over at alle i noen tilfeller har plikt til å inngi anmeldelse. Den som i disse tilfellene unnlater å inngi anmeldelse, vil kunne straffes med inntil 1 års fengsel etter straffeloven § 139. Dette gjelder også den som gjennom sitt arbeide som tjenesteyter for utviklingshemmede blir kjent med de forhold som skal anmeldes.

Det er en rekke forhold man har en straffesanksjonert plikt til å anmelde. Her skal de forhold som er mest aktuelle nevnes:

Man har plikt til å anmelde mordbrann, falsk anklage som fører til at noen uskyldig må sone fengselsstraff, voldtekt, seksuell omgang med noen under 14 år, seksuell omgang med slektning i nedadstigende linje eller med fosterbarn, stebarn eller andre under 18 år som står under vedkommendes omsorg. Det samme gjelder noen tilfeller av frihetsberøvelse, betydelig legemsskade, drap og ran. Plikten inntreder dersom man får pålitelig kunnskap om at en slik forbrytelse er i gjerde eller er forøvd, og det fortsatt er mulig å forebygge forbrytelsen eller dens følger.

I slike tilfeller er det ingen vurderingssak om man skal gå til anmeldelse, og den enkelte har selv ansvar for at anmeldelse blir gitt til politiet eller at forbrytelsen på annen måte blir avverget. Det mest praktiske tilfellet kan være at man blir kjent med at en forbrytelse pågår, f.eks. et pågående seksuelt misbruk. Her vil det foreligge plikt til å anmelde eller avverge forbrytelsen på annen måte dersom misbruket gjelder seksuell omgang med noen under 14 år eller incest.

Denne plikten til å anmelde går foran den taushetsplikten den enkelte kan være pålagt gjennom sin jobb, jfr. sosialtjenestelovens § 8 – 8, kommunehelsetjenestelovens § 6-6, forvaltningslovens § 13 og helsepersonellovens kap 5.

Vi gjør oppmerksom på at når vi her - og gjennom veilederen i sin alminnelighet - bruker begrepet *anmeldelse*, så er dette navnet på *henvendelsen* til politiet. I hastesaker kan anmeldelsen gis muntlig, men bør etterfølges av en skriftlig henvendelse.

3.2 På hvilket grunnlag kommunen for øvrig kan anmelde

Utenfor de tilfeller det foreligger plikt til å anmelde, jfr. kap. 3.1, er det en vurderingssak om et lovbrudd skal anmeldes eller ikke.

Når et lovbrudd foreligger og en skal vurdere om det er nødvendig og hensiktsmessig å bringe saken inn for politiet, så er det en rekke forhold som må vurderes:

- Lovbruddets karakter og alvorlighetsgrad.
- Hvordan fornærmede opplever situasjonen.
- Faren for gjentakelse.
- Om saken kan løses på annen måte, herunder sosialtjenestelovens kap. 4A, jfr. også ovenfor kap. 2.

Et tilleggsmoment som her kan være avgjørende, er hvorvidt lovbruddet er begått overfor 3.person. Kombinasjonen av disse momenter vil måtte være et vesentlig vurderingsgrunnlag når det skal avgjøres om en skal gå til anmeldelse eller ikke. Spørsmål om taushetsplikt og opplysningsplikt kan også komme inn i vurderingen, og dette omhandles nedenfor i kap. 3.3

Et vanlig forhold som ofte vurderes i forbindelse med spørsmål om anmeldelser, er graden av utviklingshemming hos den aktuelle personen. Vi vil presisere at dette i utgangspunktet ikke er tjenestesystemets anliggende, men et anliggende som skal håndteres av påtalemyndigheten, jfr kap 4.3.

Når dette er sagt, vil vi likevel fremheve betydningen av at det i en evt. henvendelse til politiet opplyses at den aktuelle personen er utviklingshemmet. Dette kan bla. ha betydning for hvordan politiet skal kunne håndtere en avhørssituasjon. Det kan være nødvendig at den aktuelle personen får direkte bistand av en kjent hjelper/fagperson og/eller advokat.

I vurderinger av om det er grunnlag for anmeldelse, vil det måtte utøves skjønn. Nettopp på bakgrunn av dette, bør dette drøftes blant flere:

- Vedkommendes personale.
- Nærmeste overordnede.
- Evt. etatsnivå.
- Evt. lokalt habiliteringsteam.
- Evt. lokal gruppe (der forholdene måtte ligge til rette for det):
 - Etatssjef(er) kommune.
 - Lokalt habiliteringsteam.
 - Lokal psykiatri.
 - Evt. kompetansegruppe i avdeling for voksenalderhabilitering, Nordlandssykehuset HF.

Generelt vil en anbefale å foreta bredere drøftinger jo vanskeligere situasjonen er. Som en generell veiledning kan en si at jo alvorligere et lovbrudd er (eks. seksuelle overgrep, vold med skaderesultat), jo mer krenkende fornærmede opplever dette og jo større faren for gjentakelse er, jo større grunn er det for å anmelde en sak, jfr. ovenfor om plikt til å anmelde. Terskelen for anmeldelser bør generelt sett være så vidt høy at det ikke virker urimelig og framtrer som en lettvinnt løsning.

3.3 Om taushetsplikt, opplysningsplikt og opplysningsrett

Taushetsplikt er en plikt til å tie om bestemte forhold og en plikt til å hindre at uvedkommende får innsyn i slike forhold. Taushetsplikten er et sentralt element i personvernet. Formålet er å hindre at andre får kjennskap til opplysninger av personsensitiv karakter. For sosialtjenesten er taushetspliktsregelen tatt inn i sosialtjenesteloven § 8-8.

Motstykket til taushetsplikt er opplysningsplikt. Dvs. at tjenesteyteren i visse tilfeller vil ha plikt til å gi opplysninger til bestemte personer, forvaltningsorganer eller domstolen i forbindelse med rettssak.

I noen tilfeller kan tjenesteyteren ha opplysningsrett. Dvs. at tjenesteyteren kan velge om han skal hindre innsyn i opplysningene eller om han skal gi innsyn i opplysningene.

Taushetsbelagte opplysninger skal som utgangspunkt ikke videreformidles. Unntaket vil være der andre lovbestemmelser pålegger sosialtjenesten å gi opplysninger, og i de tilfeller der andre lovbestemmelser gir sosialtjenesten adgang til å videreformidle opplysninger. En bestemmelse i annen lov om plikt til å gi opplysninger begrenser ikke taushetsplikten med mindre bestemmelsen fastsetter eller klart forutsetter at taushetsplikten ikke skal gjelde.

Rundskriv I-9/94 til lov om sosiale tjenester omhandler forholdet mellom taushetsplikt, opplysningsplikt og plikt til å anmelde eller på annen måte søke å avverge alvorlige lovbrudd.

I dette rundskrivet fremgår det at en tjenesteyter ikke vil ha noe generell opplysningsplikt overfor politiet. En tjenesteyter plikter likevel å gi forklaring om forhold som de er blitt kjent med i sin stilling, dersom dette kan skje uten å krenke taushetsplikten de har etter lov, forskrift eller instruks. Her gjelder altså en opplysningsplikt, men da bare for opplysninger som ikke er taushetsbelagte. Det er sosialtjenesten og ikke politiet som må ta standpunkt til om opplysningene er taushetsbelagte. Politiet vil kunne søke fylkesmannen om opphevelse av lovbestemt taushetsplikt i forbindelse med etterforskning av et straffbart forhold.

Plikt til å anmelde er omtalt i kap. 3.1. Denne plikten vil gjelde både for kommunalt ansatte og for ansatte i habiliteringstjenesten når vilkårene etter straffelovens § 139 er til stede, og går foran taushetsplikten.

Unntak fra taushetsplikten er også gitt i medhold av sosialtjenesteloven § 8-8, 3 ledd, dersom det er nødvendig å gi ellers taushetsbelagte opplysninger for å fremme avgiverorganets oppgaver, eller forebygge vesentlig fare for liv eller alvorlig skade for helse.

Det er viktig å understreke at når tjenesteytere går til politiet for å anmelde en person som en har kjennskap til gjennom sin tjenesteyting, så må en av hensyn til sin taushetsplikt ikke gi ut mer opplysninger enn det som gjelder den saken som er anmeldt. En må være klar over at dette også gjelder der hvor en i sin tvil ønsker å drøfte en sak med påtalemyndigheten, jfr. kap. 3.7. Dersom politiet gjennom sin kontakt med tjenesteapparatet får kjennskap til begåtte, alvorlige lovbrudd, må politiet vurdere om det skal startes etterforskning av saken – selv om det ikke var det tjenesteapparatet primært ønsket med sin kontakt med politiet.

3.4 Forslag til rutiner i kommuner når det begås alvorlige lovbrudd

Som alvorlige lovbrudd regnes for eksempel seksuelle overgrep, alvorlig brannstifting, utøvelse av alvorlig vold mv. Gjentakende mindre alvorlige lovbrudd kan også være aktuelt å vurdere i samme kategori. I slike saker vil en hensiktsmessig rutine være følgende:

- *Politiet kontaktes for å få kontroll over situasjonen samt bevissikring.*

- *Personalet lager umiddelbart rapport som beskriver hva som er skjedd (Det er viktig at denne er tydelig både når det gjelder tidspunkt og sted, hvem som var til stede (navn og evt stilling) og en nøyaktig beskrivelse av hva som har skjedd)³.*
- *Ved personskafe fylles i tillegg ut skadeskjema.*
- *Rapportering skjer umiddelbart til etatsansvarlig (Helse- og sosialsjef) som i sin tur vurderer rapportering/anmeldelse til politi. Dersom det ikke er mulig å få kontakt med etatsansvarlig, må personalet selv bringe forholdet til politiets kunnskap umiddelbart når det dreier seg om et alvorlig lovbrudd.*
- *Når politiet er brakt inn i saken, er det politiet som har ansvar for den videre saksbehandling. Kommunens tiltak må avklares med politiet for ikke å spolere bevissituasjonen.*
- *Dersom vedkommende har hjelpeverge, gis det melding/orientering til denne. I tilfeller der vedkommende ikke har hjelpeverge, fremmes begjæring om dette og/eller oppnevning av advokat.*

Vi vil vektlegge at det er viktig at kommunen har rutiner som bidrar til å understreke det alvorlige i slike saker. Særlig er det viktig at det går kort tid mellom lovbrudd og anmeldelse. I praksis har en sett mange eksempler på at tiden fra lovbrudd til anmeldelse skjer blir så lang at påtalemyndigheten ikke iverksetter tiltak (eks. varetektsurrogat) fordi det allerede er etablert "kriseløsninger". Slike tiltak mangler imidlertid ofte hjemmel for kontroll og frihetsberøvelse.

3.5 Forslag til rutiner ved "middels" alvorlige lovbrudd

Som eksempel på middels alvorlige lovbrudd, kan nevnes mindre alvorlig vold, skadeverk av en viss størrelse, herunder brannstifting, alvorlige trusler mv.

For slike forhold vil det avhenge av en vurdering etter momenter som beskrevet i kap. 3.2 om kommunen skal anmelde. Den som blir utsatt for forholdet kan selv velge å anmelde.

Også for slike tilfeller – uansett om de blir anmeldt eller ikke – vil vi råde til å skrive grundig rapport kort tid etter hendelsen. En slik dokumentasjon kan være viktig å ha, både for det tilfelle at dette forholdet blir anmeldt, og dersom det senere skulle skje gjentakelser som gjør at det da blir aktuelt å anmelde.

Det må også her vurderes bistand for den det gjelder fra hjelpeverge og/eller advokat.

3.6 Forslag til rutiner ved mindre alvorlige lovbrudd

Ved mindre alvorlige lovbrudd (eks tyveri, skade på materielle ting mv), kan anmeldelser i noen tilfeller være mindre hensiktsmessig fordi mulig straffereaksjon (bøter mv) kan vise seg å ha liten effekt. Den fornærmede kan imidlertid selv velge å anmelde. Ved de mindre alvorlige forholdene må en være klar over at det ofte er nødvendig med fornærmedes formelle begjæring om tiltale og straff (påtalebegjæring) for at politiet skal kunne etterforske forholdet.

³ Se eget vedlegg.

Om en faglig sett har grunn til å tro at bruk av politiet/påtalemyndigheten vil kunne virke korrigerende i forhold til vedkommendes atferd, kan det imidlertid være hensiktsmessig å søke samarbeid med politiet. Utgangspunktet må da være at den utviklingshemmede vil kunne forholde seg til formell grensesetting av politiet. Ofte vil dette være vanskelig å forutsi, men kan være en mulighet å prøve.

Vi vil understreke behovet for å finne individuelle løsninger og kan som eksempler på tiltak nevne direkte avhør, formelle møter med politi til stede mv.

Det kan nevnes at det er etablert en ordning med *konfliktråd* i alle kommuner i landet. Alle typer konflikter kan overlates til konfliktrådet, som i den enkelte sak stiller med en konfliktrådsmekler som skal mekle mellom de aktuelle partene. Også straffbare forhold kan overføres til konfliktrådet. Dette kan enten gjøres fra den ene av partene, ved bistand fra en offentlig etat (f eks en tjenesteytende etat) eller fra politiet. Det presiseres at det er frivillig å møte til mekling i konfliktråd. Det innebærer at hver av partene må samtykke. Videre vil lederen av konfliktrådet vurdere om saken er egnet til behandling i konfliktrådet, hvis ikke vil saken bli avvist. For utviklingshemmede i mildere grad, kan konfliktrådsbehandling tenkes å være en gunstig løsning av saken. Det samme gjelder også for en del personer med utviklingshemming i høyere grad forutsatt støtte/bistand fra omsorgspersonell, pårørende og/eller hjelpeverge. Ved en slik behandling blir saken løftet opp på et nivå som innebærer en viss formell ramme, og en utenforstående mekler vil komme inn og hjelpe partene til å se saken fra den andre partens side og å finne en hensiktsmessig reaksjon. Reaksjonen kan f eks bestå i økonomisk kompensasjon, at gjerningspersonen gjør opp for seg ved å yte tjenester til fornærmede, eller ved at det bare bes om unnskyldning.

Dersom saken har vært anmeldt til politiet, og blir besluttet overført til konfliktråd, vil saken bli avsluttet som straffesak dersom partene kommer frem til en enighet gjennom konfliktrådet.

Nærmere orientering om konfliktrådsordningen kan fås hos Konfliktrådet i det aktuelle politidistrikt eller hos politiet.

3.7 Hvordan forholde seg til tvil

Noen ganger vil de drøftinger som skissert ovenfor ikke bringe noen avklaring, dvs at en blir sittende igjen med en stor grad av usikkerhet i forhold til hva en skal gjøre. Dette er i alle fall et dilemma som de nærmeste hjelperne ikke skal ha. Ved tvil på et underordnet nivå bør tvilen overtas på et overordnet nivå, dvs. etatssjefsnivå.

Et sentralt spørsmål her er likevel hvem som skal eie tvilen? Er det helse-/sosialtjenestens problem? Eller skal det være påtalemyndighetens problem? Hvem skal ivareta rettsprinsippet om at tvilen skal komme vedkommende til gode?

En god ordning kunne være å drøfte tvilen direkte med politiet for å få nødvendige råd derfra. Utfordringen her vil være å få til et funksjonelt samarbeid ut fra en felles forståelse om hva dette handler om, hva som er ønskelig å gjøre, hva som er nødvendig å gjøre etc. Erfaringsmessig handler dette om felles kunnskaper om hva som faktisk er mulig å gjøre fra bla. påtalemyndighetens side og fra helsevesenets side, dvs. hvilke handlingsalternativer som totalt sett finnes. Vi gjør også her oppmerksom på de problemstillinger som er skissert ovenfor om taushetsplikt.

3.8 Ethiske aspekter ved anmeldelse av utviklingshemmede

Et vanskelig etisk dilemma oppstår i skjæringspunktet mellom å skulle ivareta to viktige forhold samtidig:

- En person som trenger hjelp, omsorg og støtte.
- Samfunnsbeskyttelse, dvs. tiltak som hindrer at alvorlige lovbrudd begås eller gjentar seg.

Å gå til anmeldelse av en utviklingshemmet person som er hjelpeavhengig oppleves for de fleste som vanskelig. De fleste vil av flere grunner oppleve en terskel for å gå til et slikt skritt. Den mest vanlige er at den som er utviklingshemmet i høy grad ikke er strafferettslig tilregnelig fordi vedkommende ikke har forutsetninger til verken selv å forstå sine handlinger eller konsekvensene av disse. Å aktivere det formelle maktapparat overfor sårbare og hjelpeavhengige personer kan oppleves som et overgrep, og omsorgspersonell har også en lang tradisjon på selv å ordne opp i vanskelige situasjoner.

I utgangspunktet er det et gode at en slik terskel finnes fordi det gir oss anledning til å vurdere, tenke igjennom og begrunne en evt. anmeldelse. Det kan være grunn til å understreke behovet for en særlig nøye vurdering av hvor overveid en handling er og hva årsaken kan være, når det gjelder mindre og middels alvorlige forhold. Her må evt. anmeldelse vurderes opp mot andre og kanskje mer hensiktsmessige reaksjoner, jfr. kap. 3.6.

Ved alvorlige lovbrudd stiller det seg annerledes. Om vi ønsker det eller ikke, vil mange oppleve situasjoner tilknyttet sin tjenesteutøvelse som det ikke er meningen at en som tjenesteyter skal ha ansvar for. Det er en del av vår samfunnsorden at ansvar for sikkerhet og samfunnsbeskyttelse skal håndteres av politi/påtalemyndighet og domstol.

Derfor er ikke anmeldelse ment å være en straff i seg selv; det er å overføre ansvaret for håndtering av nærmere definerte situasjoner til de instanser som skal ha ansvar for dette. Vårt rettssystem har tatt høyde for at også utilregnelige personer begår lovbrudd og ulike institutter for særreaksjoner er innstiftet som samfunnsbeskyttende tiltak og hjemlet i straffeloven for å ta hånd om dette.

I praksis ser en eksempler på at en vurderer de aktuelle strafferettslige særreaksjoner som dramatiske og uhensiktsmessige ved at det kan innebære muligheten for både å bli sendt bort og bli ilagt tidsubegrenset reaksjon. Dette kan bidra til at en kommer i et vanskelig dilemma. Samtidig er det grunn til å understreke at om det skal reageres, og hvordan det skal reageres, er det påtalemyndighet og domstol som skal beslutte – det ligger i utgangspunktet utenfor omsorgspersonalets mandat. Det som er viktig er at en er bevisst hvilket motiv en har for en evt. anmeldelse. Motivet skal være knyttet til å gi ansvar til rette instans. Motivet skal ikke være knyttet til å gi den utviklingshemmede straff, eller behov for ansatte eller kommune til å bli kvitt det som kan oppleves som en ”vanskelig” person. Økonomiske motiver må heller ikke ligge til grunn for slike vurderinger.

Det er en faglig utfordring både å kunne finne og forstå årsakene til atferd som fører til lovbrudd. Noen ganger ser en at dette kan ha sammenheng både med for dårlig hjelp og for lite hjelp. Dersom lovbrudd er et produkt av dette, blir det et vanskelig etisk dilemma om det er brukeren i kraft av å være symptomfører som skal få strafferettslig reaksjon mens tjenestesystemet går fri. Dette gjør spørsmålet om anmeldelse vanskelig. Satt på spissen vil det i gitte situasjoner være mulig å framprovosere atferd som fører til ulovlige handlinger. Det er derfor grunn til å understreke viktigheten av å forebygge lovbrudd gjennom å fokusere på god tjenesteyting, både når det gjelder omfanget av og innholdet i hjelp, for at

utviklingshemmede skal kunne leve et så godt og meningsfylt liv som mulig, jfr. kap. 2.1. Det er her også på sin plass å fokusere på behovet for riktig og adekvat behandling.

I enkelte situasjoner kan atferd som fører til lovbrudd være av en slik utfordrende og alvorlig karakter at det ikke er mulig å håndtere adekvat hjelp, behandling og omsorg innenfor rammen av det en kan tilby i åpen omsorg. I enkelte saker er det behov for å utøve nødvendig kontroll og grensesetting en ikke har hjemmel for i åpen omsorg, i den hensikt å forbygge eller hindre at alvorlige lovbrudd gjentar seg, jfr. kap. 3.9.2. Avveiningen av hva en skal gjøre i slike saker er vanskelig. Situasjonen kan være vanskeliggjort ved at en ikke anmeldte et alvorlig lovbrudd allerede i begynnelsen/første gangen. På den annen side kan det godt hende at eksisterende tilbud fungerer meget godt uten den dramatikken en frykter det innebærer å bringe saken inn for påtalemyndigheten. Imidlertid må det kunne stilles spørsmål ved om det er riktig å videreføre en omsorgstradisjon der omsorgstjenesten skal løse og håndtere alle situasjoner som oppstår.

I en avveining av anmeldelse eller ikke, bør alvorlighetsgraden av lovbruddet være avgjørende. Vi vil minne om at det er et viktig prinsipp at i vår rettsstat skal loven være lik for alle. Et viktig spørsmål en derfor bør stille seg er hva en ville ha gjort i tilsvarende situasjon dersom den ulovlige handling ble begått av en som ikke var utviklingshemmet? I tillegg må en også vurdere hensynet til evt. offer og til spørsmål om det kan være på sin plass for offeret å reise sak om erstatning (gjelder spesielt i skadesaker - personskade eller materielle skade).

3.9 Habiteringstjenestens rolle, erfaringer og strategi

3.9.1 Habiteringstjenestens rolle i forhold til anmeldelser

Habiteringstjenesten vil måtte påregne å forholde seg til flere instanser.

I forhold til kommunene kan følgende roller/oppgaver være aktuelle:

Habiteringstjenesten kan gjennom å rådgi kommunen bidra til at rutiner kommer på plass. Habiteringstjenesten vil også gjennom sin konsultative rolle kunne bidra med faglige innspill der kommunen skal skjønne seg fram til en avgjørelse hva anmeldelse angår. Habiteringstjenesten vil også kunne bidra til etisk refleksjon som grunnlag for kommunens avgjørelse, og bør videre sørge for at kommunen ivaretar rettssikkerhetsmessige forhold som oppnevning av hjelpeverge og tilgang til advokatbistand mv.

I helt spesielle tilfeller der en kommune velger å ikke gå til anmeldelse, kan habiteringstjenesten bli omfattet av den plikt til å anmelde som tidligere er omtalt i forhold til straffelovens § 139 på bakgrunn av de opplysninger som ansatte i denne tjenesten sitter inne med.

I forhold til politiet/påtalemyndigheten vil følgende kunne være aktuelt:

Habiteringstjenesten kan bli forespurt av politiet om følgende forhold:

- Generelle råd om hvordan forholde seg til utviklingshemmede.
- Å avgi faglig uttalelse i forbindelse med anmeldelser.
- Å være med kommunen og politiet i drøftinger der en er i sterk tvil om hva en skal gjøre.

Fra habiliteringstjenestens side ser en av erfaring at det kan være aktuelt å være en pådriver overfor politiet når ting drar ut i tid uten at noen ting skjer. Erfaringen så langt er at en slik pådriverrolle både er nødvendig og ønskelig fordi dette også viser seg å være vanskelige saker for politiet.

I saker som dette er det slik at stadig nye problemstillinger oppstår og gjør krav på avklaring. Habiliteringsteamene vil ha muligheter til å få løftet slike problemstillinger til videre drøfting med de personer i avdeling for voksenhabilitering, Nordlandssykehuset HF, som har et spesielt ansvar for saksområdet (intern gruppe bestående av Tor Ingvaldsen, Grethe Rønvik, Willy J. Johansen).

Disse vil igjen kunne drøfte problemstillingene med de som har vært medlemmer av arbeidsgruppen.

Veilederens utgangspunkt er knyttet til at den utviklingshemmede er *gjerningsperson*, jfr. forordet og kap. 1. Habiliteringstjenesten vil også komme i berøring med saker hvor utviklingshemmede er *offer for alvorlige lovbrudd*, f eks seksuelle overgrep, jfr. forordet. En kan komme i situasjoner også her, hvor plikten til å anmelde gjelder. En annen måte å håndtere slike situasjoner på, er å sørge for at den som er offer i en slik sak får oppnevnt hjelpeverge, evt. advokat som kan forestå evt. anmeldelse.

3.9.2 Erfaringer, dilemmaer og habiliteringstjenestens strategi

Erfaringene i det relativt smale saksfeltet som denne veilederen omhandler er forskjellige. Terskelen for å gå til anmeldelse av utviklingshemmede er generelt sett høy og omfatter stort sett bare alvorlige lovbrudd. Politi som grensesetter brukes i enkelte saker der det ansees som et konstruktivt tiltak for å stanse eller forebygge gjentakende, mindre alvorlige lovbrudd.

De anmeldelser som kommer til politiet behandles til dels svært forskjellig fra påtalemyndighetens side. Mange saker henlegges, varetektssurrogat benyttes nesten aldri, og det tar til dels meget lang tid før saker ikke kommer til avgjørelse. Resultatet er i alle tilfeller at til dels meget vanskelige situasjoner må avklares og løses innenfor rammen av kommunale omsorgstjenester med et vagt og til tider manglete hjemmelsgrunnlag for å iverksette nødvendige tvangs- og sikringstiltak. Disse sakene blir i all hovedsak henvist til habiliteringstjenesten med ønske om både faglig og økonomisk bistand.

I Nordland har habiliteringstjenesten en strategi for dette som kort kan oppsummeres slik:

- Foreta en vurdering av om hvorvidt dette er en sannsynlig engangshendelse eller om det er fare for gjentakelse.
- Hvis det er reell fare for gjentakelse må situasjonen sikres ved at vedkommende får tilgang på tilstrekkelig hjelp og tilsyn (bla ved bruk av mobile innsatsmidler).
- Prøve å finne grunnlaget/årsaken til den ulovlige hendelsen og få rekvirert adekvat hjelp og behandling.
- Yte veiledning og evt. kompetanseutvikling til personalgruppen.
- Være med i vurdering om anmeldelse dersom kommunen ønsker dette og evt. delta i samarbeid med politi og påtalemyndighet.
- Dersom tiltakene som ansees nødvendige å iverksette innebærer elementer av tvang og samfunnsvern – bidra til å få avklart om og hvor tiltakene kan hjemles (Fylkesmannen).

- Dersom evt tvangstiltak/samfunnsvern ikke kan hjemles i sosialtjenestelovens kap 4A, og påtalemyndighet/domstol ikke griper inn, vil habiliteringstjenesten bidra til en ansvarsavklaring mellom politi og kommune for å finne ut av hvordan situasjonen best kan sikres.

Dette arbeidet må pågå over den tid det er nødvendig. Dersom en sak er anmeldt, er erfaringen at påtalemyndigheten kan bruke lang tid før en vurderer

- Henleggelse.
- Om saken skal fremmes for retten.
- Om det skal gis en annen reaksjon (eks. påtaleunntatelse, bot).

Det er forholdsvis mange eksempler der utfallet av påtalemyndighetens behandling er slik at kommunen vil sitte tilbake med ansvaret for situasjoner de til tider har manglende forutsetninger for å håndtere. Praksis viser at det er en høy terskel for å benytte seg av strafferettslige særreaksjoner. Disse skal bare benyttes hvor det er helt nødvendig, og der andre typer tiltak ikke har ført fram til en tilfredsstillende og betryggende situasjon. Samarbeidet mellom politi, kommune og habiliteringstjenesten blir derfor viktig – ikke minst for å hindre at kommunalt omsorgspersonell blir sittende med ansvaret for sikkerhet og samfunnsvern. Den økonomiske siden av slike saker der kostnadene ofte er betydelige, er fra 01.01.2004 blitt lettere håndterbar etter den nye statlige finansieringsordning for spesielt ressurskrevende brukere. Å få tilgang på tilstrekkelig personell med formell kompetanse er ofte en utfordring. Habiliteringstjenesten må derfor påregne et betydelig engasjement i slike saker.

Erfaringen viser at den forholdsvis lange behandlingstiden hos påtalemyndigheten kan påvirke utfallet av saken. Dette avhenger av om en har lyktes i å trygge situasjonen for vedkommende i en kommunal ramme i denne perioden. Det er eksempel på at et godt faglig arbeid med positivt utfall for den utviklingshemmede, kan føre til at det ikke blir tatt ut tiltale fordi det ikke ansees som nødvendig på vurderingstidspunktet. For påtalemyndigheten kan det da være av underordnet betydning om tjenesten har alle nødvendige lovhjemler for de tiltak en iverksetter, selv om det forutsettes at kommunene driver lovlig virksomhet. Dette er et dilemma i forhold til den utviklingshemmedes rettsikkerhet. I andre saker kan dette bli vurdert helt annerledes hvis en ikke har lyktes godt nok i det faglige arbeidet forut for påtalevurderingen.

Utfallet av slike saker kan derfor ha en viss karakter av tilfeldighet. Det er derfor viktig at habiliteringstjenesten ikke forskutterer utfallet i slike saker, *men arbeider best mulig rent faglig for å bidra til gode og konstruktive løsninger i den utviklingshemmedes lokalmiljø⁴.*

3.10 Forholdet til sosialtjenestelovens kap. 4A

Sosialtjenestelovens bestemmelser om kontroll med og begrenset adgang til bruk av makt og tvang overfor enkelte personer med utviklingshemming trådte i kraft pr 01.01.2004. Disse lovbestemmelsene hjemler bruk av makt og tvang i enkelte situasjoner der dette er nødvendig for å "hindre eller begrense vesentlig skade i konkret faresituasjon".

Dersom vilkårene er oppfylt, påligger det likevel tjenesteapparatet å prøve ut *andre løsninger* før bruk av tvang kan anvendes. Dette må blant annet tolkes slik at reglene etter sosialtjenestelovens kap 4 A ikke skal komme istedenfor de vanlige reaksjoner fra påtalemyndighet og rettsvesen som denne veilederen omhandler.

⁴ Se kasusbeskrivelse i notehenvvisninger.

Det er likevel slik som påpekt ovenfor, at det kommunale omsorgsapparatet gjerne kommer i en umiddelbar situasjon etter alvorlige lovbrudd begått av psykisk utviklingshemmede, der noe må gjøres før påtalemyndighet og rettsvesen kan komme inn med varetektsurrogat eller særreaksjon. Det vanlige er at kommunene da iverksetter tiltak, bla for å hindre gjentakelser som inneholder betydelige elementer av kontroll og tvang. Det er imidlertid viktig å presisere at sosialtjenestelovens kap 4A ikke kan brukes som samfunnsbeskyttelse, og at det bare er nødrettslignende situasjoner som kan hjemle tvangsbruk overfor tjenestemottakeren. I praksis er grensen mellom omsorg og samfunnsvern flytende og vanskelig å bestemme. Som et veiledende utgangspunkt kan en imidlertid si at tvangstiltak begrunnet i en persons behov for omsorg, hjelp og tilsyn kan hjemles i sosialtjenestelovens kap 4A, mens tvangstiltak begrunnet i behovet for samfunnsvern ikke kan hjemles her.

4. Kort om kriminalomsorgens, politiets og påtalemyndighetens organisering, oppgaver og håndtering av aktuelle saker

Sammendrag:

Det gis en kortfattet redegjørelse for kriminalomsorgens, politiets og påtalemyndighetens oppgaver og organisering. Det gis også en kort orientering om forholdet mellom politi, statsadvokat, riksadvokat og domstolen i aktuelle saker, herunder også spørsmålet om strafferettslig tilregnelighet.

4.1 Kort om kriminalomsorgens organisering og oppgaver

Kriminalomsorgen er organisert slik:

Kriminalomsorgen er underlagt Justisdepartementet og er inndelt i 3 forvaltningsnivå:

Sentralt nivå	-	Kriminalomsorgens Sentrale Forvaltning
Regionalt nivå	-	6 regioner
Lokalt nivå	-	42 fengsler, 5 overgangsboliger og 19 friomsorgskontor

Kriminalomsorgen i Nordland, som er underlagt Region Nord, har fengsel, frigangshjem og overgangsbolig i Bodø, samt fengsel i Mosjøen. Friomsorgen har kontor i Bodø (hovedkontor), Mo, Svolvær og Narvik.

Hovedoppgavene for kriminalomsorgen på lokalt nivå er å gjennomføre straff, varetekt og forvaring/sikring, samt utføre utredninger/personundersøkelser til bruk for påtalemyndighet og domstol. Av straffereaksjoner som blir ivaretatt av friomsorgen kan nevnes: samfunnsstraff, prøveløslatelse, promilleprogram og forvaring/sikring.

4.2 Om organisering mv. av politi og påtalemyndighet

Landet er inndelt i en rekke politidistrikter. Hvert politidistrikt ledes av en politimester. Politimesteren er ansvarlig både for politistasjonen, lensmannskontorene og den lokale påtalemyndighet (politijuristene).

Politiet, representert ved tjenestemenn/-kvinner fra politistasjon eller lensmannskontor, forestår etterforskningen av de saker som blir anmeldt eller av andre grunner tas til behandling. Det vil derfor normalt være en tjenestemann/-kvinne som tar imot anmeldelser, rykker ut til åstedet ol. Det vil imidlertid alltid være en politijurist som er ansvarlig for politiets etterforskning, og som har ansvaret for at nødvendige etterforskningsskritt blir foretatt og med tilbørlig hurtighet, og at det blir foretatt en påtalemessig avgjørelse av saken. På grunn av at politiet til enhver tid har svært mange saker til behandling, vil ikke alltid den ansvarlige jurist være kjent med innkomne saker, selv om saken er registrert på vedkommende. I praksis forestår polititjenestemenn/-kvinner en god del av etterforskningen før saken blir forelagt juristen som er ansvarlig. I alvorlige og/eller vanskelige saker, vil normalt juristen underveis bli orientert av tjenestemannen/-kvinnen, og man vil diskutere hvordan etterforskningen skal legges opp.

Dersom den som har anmeldt en sak ønsker å undersøke hvor saken står, kan det gjøres ved å kontakte det tjenestested (politistasjon eller lensmannskontor) hvor anmeldelse er inngitt, og be om å få snakke med ansvarlig etterforsker. Man kan også ta kontakt med ansvarlig politijurist.

Når saken er ferdig etterforsket, vil den politijurist som er ansvarlig for saken, treffe en påtaleavgjørelse i saken. Dette kan være at saken skal henlegges eller at det foreslås tatt ut tiltale eller reist sak om særreaksjon. Normalt er det statsadvokaten (se nedenfor) som avgjør om det skal tas ut tiltale i straffesak eller reises sak om særreaksjon, etter at saken er oversendt med forslag fra politijurist. I noen saker er det politijuristen som bestemmer om det skal tas ut tiltale.

Statsadvokatene er overordnet påtalemyndighet i forhold til påtalemyndigheten i politiet. Over statsadvokatene igjen er riksadvokaten, som bare er underordnet Kongen i statsråd.

Hvis saken blir besluttet henlagt, enten av politijurist eller av statsadvokat, vil det bli sendt ut underretning om dette til den som har anmeldt saken og til den som har vært mistenkt. Henleggelsesbeslutningen kan da *påklares* til overordnet påtalemyndighet. Dette vil være statsadvokaten dersom det er politijurist som har henlagt saken, og riksadvokaten dersom det er statsadvokat som har henlagt saken. Riksadvokatens beslutning kan ikke påklages.

Fristen for å klage over en henleggelse er 3 uker fra man mottar underretningen om henleggelse. I underretningen vil det stå hvorfor saken er besluttet henlagt. Det er ikke alle som har klagerett. Klagerett har den som vedtaket retter seg mot og andre med rettslig klageinteresse.

Den som vedtaket retter seg mot, vil være den som har vært mistenkt. Vedkommende kan f. eks. klage over at saken er henlagt på grunn av tvil vedrørende om vedkommende er strafferettslig tilregnelig, mens han/hun mener saken burde ha vært henlagt på grunn av bevisets stilling.

Andre med rettslig klageinteresse vil f. eks. være mistenktes hjelpeverge, eller - mer praktisk - den som er fornærmet i saken. I noen saker vil også en tjenesteytende etat som har inngitt anmeldelse, kunne ha klageinteresse. Dette kan f. eks. være dersom vedkommende etat har anmeldt vold mot en offentlig tjenestemann eller skadeverk mot etatens eiendeler. I andre saker vil ikke nødvendigvis en tjenesteytende etat som har inngitt anmeldelse, ha selvstendig klagerett, f. eks. der det er anmeldt forhold begått mot tredjepersoner. Dette vil gjelde selv om det anmeldte forholdet er alvorlig, f. eks. seksuelle overgrep mot andre beboere el l.

Også i andre tilfeller enn der en sak er påklaget av noen med klagerett, vil overordnet påtalemyndighet kunne *omgjøre* en påtaleavgjørelse. Dette vil gjelde både avgjørelse om å henlegge en sak eller å ta ut tiltale. Dette innebærer at også andre enn de som formelt har klagerett kan be om at saken gjennomgås av overordnet påtalemyndighet med anmodning om å omgjøre avgjørelsen som er truffet.

Overordnet påtalemyndighet kan også gi pålegg til underordnet påtalemyndighet i den enkelte sak, eventuelt beslutte å overta saken dersom det anses hensiktsmessig. Dette innebærer at dersom en tjenesteytende etat har anmeldt en sak, men mener at politiet ikke behandler saken hensiktsmessig eller med tilbørlig hurtighet ut fra sakens alvorlighet eller fare for gjentakelse, er det mulig å kontakte statsadvokaten i regionen og anmode om at overordnet påtalemyndighet vurderer saken. Man bør imidlertid først forsøke å nå frem med argumentene overfor den saksansvarlige jurist.

4.3. Kort om påtalemyndighetens håndtering av aktuelle saker

Det første påtalemyndigheten må forsøke å avklare i en sak der gjerningspersonen er utviklingshemmet, er om vedkommende kan straffes (om vedkommende er ”strafferettslig tilregnelig”). Hvem som er strafferettslig tilregnelig reguleres av straffeloven § 44, og det fremgår av denne bestemmelses annet ledd at den som er *psykisk utviklingshemmet i høy grad* på handlingstiden ikke kan straffes. Dersom saken er anmeldt eller tatt til behandling av politiet av andre grunner, vil saken som straffesak derfor bli henlagt av påtalemyndigheten dersom gjerningspersonen er utviklingshemmet i høy grad. For slike saker kan det likevel, i enkelte tilfeller, være aktuelt å forfølge saken i strafferettssystemet for å fremme sak om *tvungen omsorg*, som er en såkalt strafferettslig særreaksjon. Det er strenge vilkår for å fremme sak om tvungen omsorg. Dette kommer vi tilbake til i kap 5.3.1.

Til orientering kan det nevnes at tidligere var det sak om *sikring* som ble reist. Reglene om sikring ble opphevet ved en lovendring i 1997 som trådte i kraft 1. januar 2002.

Personer som er utviklingshemmet i mildere grad, er å anse som strafferettslig tilregnelig, og kan ilegges straffereaksjoner på linje med andre. De mest aktuelle reaksjonene er ubetinget fengsel, betinget fengsel, samfunnsstraff, bot eller påtaleunntatelse.

Dersom det er begått et alvorlig lovbrudd, og det er en nærliggende fare for at vedkommende kan begå en tilsvarende handling på nytt (gjentakelsesfare), kan vedkommende i visse tilfeller dømmes til *forvaring* i stedet for straff. Også forvaring er en strafferettslig særreaksjon på linje med reaksjonen tvungen omsorg som er nevnt ovenfor. Det er strenge vilkår også for å dømme noen til forvaring, og dette kommer vi tilbake til under kap 5.5.

Hvilke personer som faller inn under kategorien ”psykisk utviklingshemmet i høy grad”, og hvem som anses som ”psykisk utviklingshemmet i mildere grad”, vil i strafferettsapparatet bli undergitt en egen vurdering. Forenklet sagt anses personer med IQ under 55 som psykisk utviklingshemmet i høy grad etter straffeloven. Andre momenter som f eks sosial fungering kan imidlertid komme inn som en del av bildet når strafferettslig tilregnelighet vurderes. Dersom det er tvil om gjerningspersonen er strafferettslig tilregnelig, vil det bli oppnevnt egne sakkyndige (normalt to psykiatere, men i noen tilfeller også en psykolog) som foretar en utredning (”rettspsykiatrisk observasjon”). De sakkyndige oppnevnes av retten etter begjæring fra påtalemyndigheten. Dersom det blir reist rettssak - straffesak eller sak om særreaksjon - vil de sakkyndiges utredning og konklusjon være til veiledning for den dømmende rett. Vanligvis følger retten de sakkyndiges konklusjon, men det er retten som avgjør spørsmålet om vedkommende er strafferettslig tilregnelig eller ikke.

Retten (tingrett eller lagmannsrett) kommer kun inn i bildet etter begjæring fra påtalemyndigheten, enten det gjelder for å oppnevne sakkyndige eller for å dømme. Påtalemyndighetens behandling av saken blir derfor svært viktig for hva som skal skje innen rettsapparatet. Saker som omfatter utviklingshemmede vil av mange innen politi og påtalemyndighet bli oppfattet som vanskelige saker, fordi dette for mange er ”ukjent terreng”. Samarbeid mellom tjenesteytende etat og/eller habiliteringstjenesten og politi/påtalemyndighet kan derfor være svært viktig, særlig for å få overført kunnskap om vedkommende som er utviklingshemmet.

5. Om strafferettslige reaksjoner

Sammendrag:

Det gis en oversikt over strafferettslige reaksjoner ved alvorlige lovbrudd som kan ilegges, herunder varetekt, varetektsurrogat, tvungen omsorg, tvungent psykisk helsevern og forvaring. Det gis en oversikt over straffelovens bestemmelser, vilkår og forskrifter knyttet til de strafferettslige særreaksjoner. Det gis også en oversikt over mulige samarbeidsformer mellom særreaksjonsinstitusjonene, kommunene og habiliteringstjenesten.

5.1 Varetekt

Ved alvorlige lovbrudd kan politiet, på visse vilkår, pågripe personer og anbringe disse i arrest. Dersom politiet mener det er nødvendig å beholde vedkommende i arrest ut over én dag, må politiet fremme begjæring om varetektfengsling. Varetektfengsling avgjøres av retten, og den som blir varetektsfengslet skal snarest mulig overføres fra politiets arrest til et fengsel.

Det er flere vilkår som må foreligge før varetekt kan besluttes. De viktigste vilkårene kan sammenfattes slik:

Det må være forøvet en straffbar handling av en viss alvorlighet; dvs. en handling som har en strafferamme på mer enn 6 måneders fengsel

- og det må være fare for gjentakelse
- eller fare for bevisforspillelse
- og må ikke være et uforholdsmessig inngrep
- og formålet ikke kan oppnås ved mindre inngripende midler

Retten skal sette en lengstefrist for fengslingen. Denne skal normalt ikke være lengre enn 4 uker, men kan om nødvendig forlenges.

5.2. Varetektsurrogat

I saker der utviklingshemmede har foretatt handlinger hvor det ellers, på grunn av alvorlighet og bevisforspillelsesfare eller gjentakelsesfare, ville blitt reagert med varetekt, vil man ofte komme til at det er et uforholdsmessig inngrep å sette den utviklingshemmede i fengsel. Både påtalemyndigheten og retten vil normalt forsøke å unngå varetekt i disse tilfellene. Man vil etterstrebe å finne løsninger hvor formålet med varetekt - f eks å hindre gjentakelse - kan oppnås på andre måter. Slike alternativer kalles ofte varetektsurrogat, som enkelt kan beskrives som frihetsbegrensende tiltak som trer i stedet for varetekt i fengsel.

Hovedvilkårene for å beslutte varetekt må være oppfylt før varetektsurrogat kan ilegges. Dette innebærer at det er foretatt en straffbar handling av en viss alvorlighet, og at det er fare for gjentakelse eller bevisforspillelse.

Det er påtalemyndigheten i politiet som tar stilling til om det er påkrevet med varetektsurrogat, og hvordan dette skal utformes. Dersom gjerningspersonen samtykker, vil det ikke være nødvendig å gå til retten (jfr. straffeprosessloven § 181). Når det gjelder personer med utviklingshemming må en være spesielt oppmerksom på dette med *samtykkekompetanse*. For å avgi et *gyldig samtykke* er det en forutsetning at en person skjønner rekkevidden/følgene av det en gir samtykke til. Personer med utviklingshemming vil som en konsekvens av sitt handikap kunne ha ulike problemer i forhold til dette. Isolert sett kan advokat eller hjelpeverge ikke samtykke på vegne av en annen person.

Dersom partene ikke blir enige, eller i tilfeller der den utviklingshemmede ikke har evne til å samtykke, må påtalemyndigheten fremme sak for retten, som kan beslutte varetektsurrogat (straffeprosessloven § 188). Også i de tilfeller der partene i utgangspunktet var enige, vil gjerningspersonen eller hjelpeverge kunne kreve saken prøvet av retten undervegs, enten for at begrensningene som er satt bør lempes eller at varetektsurrogatet bør oppheves før den tiden påtalemyndigheten har satt. Påtalemyndigheten må gjøre gjerningspersonen og vedkommendes representanter kjent med muligheten for når som helst å få varetektsurrogatet prøvd av retten.

I straffeprosessloven § 188 er det særskilt bestemt at retten i stedet for å fengsle vedkommende, kan beslutte at vedkommende skal plasseres i en institusjon eller en kommunal boenhet. Dette kan bare besluttes dersom den aktuelle institusjonen eller kommunen samtykker til det. I disse tilfellene kan retten også fastsette at vedkommende kan holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Det er politiet som har ansvaret for sikkerheten ved et slikt varetektsurrogat.

For de som er utviklingshemmet i høy grad, kan retten også beslutte at vedkommende skal plasseres i den sentrale fagenheten for tvungen omsorg (se nærmere kap 5.3.2).

Varetektsurrogat kan også gjennomføres ved anbringelse i psykiatrisk institusjon dersom vilkårene etter lov om psykisk helsevern er oppfylt. Dette vurderes og avgjøres av ansvarlig lege ved institusjonen.

Det utløses vanligvis ikke statlige midler til gjennomføring av opplegg med varetektsurrogat. For de spesielle varetektsurrogatene som er nevnt over (plassering i institusjon, kommunal boenhet eller den sentrale fagenheten) er det imidlertid bestemt at dette skal finansieres av staten (jfr. Ot.prp. nr. 46 (2000-2001) side 50 – 51). Justisdepartementet v/ Kriminalomsorgsavdelingen kan gi nærmere opplysninger om dette. For andre varetektsurrogater vil det økonomiske ansvaret påligge kommunen, evt. i samarbeid med regionalt helseforetak, jfr. nedenfor. Det kan likevel være viktig å få etablert et varetektsurrogat fordi dette vil gi hjemmel for å utøve nødvendig grensesetting og kontroll.

I den tiden vedkommende er underlagt varetektsurrogat, vil det ofte være grunn til å anmode Kriminalomsorgen v/ lokalt friomsorgskontor om å foreta en personundersøkelse. Denne skal begjæres av påtalemyndigheten eller retten. Hensikten er å utrede den som har begått lovbruddet og foreslå tiltak. Personundersøkelsen vil være en del av grunnlaget for påtalemyndigheten og retten i valg av reaksjon.

Dersom det er tvil om vedkommendes strafferettslige tilregnelighet, vil det også bli begjært foretatt en rettspsykiatrisk observasjon (se nærmere kap. 4.3).

5.3 Strafferettslige særreaksjoner

Straffelovens § 44 lyder slik:

*Den som på handlingstiden var psykotisk eller bevisstløs straffes ikke.
Det samme gjelder den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad.*

Dette innebærer at utilregnelige lovbrøtere er uten skyldvne og skal være straffrie. I stedet for straff kan en imidlertid i noen tilfeller idømmes en særreaksjon ”når det er nødvendig for å verne samfunnet”.

Det er 3 ulike former for særreaksjoner:

- Tvungen omsorg (for lovbrøtere som er psykisk utviklingshemmet i høy grad, jfr. straffeloven § 44 annet ledd).
- Overføring til tvungen psykisk helsevern (for lovbrøtere som var psykotiske eller bevisstløse på handlingstiden, jfr. straffelovens § 44 første ledd).
- Forvaring (for tilregnelige lovbrøtere der tidsbestemt straff ikke er tilstrekkelig for å verne samfunnet).

5.3.1 Tvungen omsorg

Straffelovens § 39 a har nå følgende ordlyd:

På samme vilkår som nevnt i § 39 kan en lovbrøter som er straffri etter § 44 annet ledd, idømmes tvungen omsorg.

Tvungen omsorg skal utholdes i en fagenhet innen spesialisthelsetjenesten som er innrettet for formålet. Hvis hensynet til den domfelte tilsier det og sikkerhetshensyn ikke taler mot det, kan fagenheten etter nærmere forskrift som Kongen gir, inngå avtale om gjennomføring av omsorgen utenfor fagenheten.

Den domfelte kan holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Fagenheten har det overordnede ansvaret for gjennomføringen av tvungen omsorg, også når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Ved gjennomføring av dom på tvungen omsorg gjelder følgende bestemmelser i psykisk helsevernloven tilsvarende så langt de passer:

- a) kapittel 1, kapittel 4 med unntak av §§ 4-5 annet ledd, 4-9 og 4-10, og kapittel 6 med forskrifter når særreaksjonen gjennomføres i fagenheten. Bestemmelsen i § 4-4 annet ledd annet punktum gjelder likevel bare i den utstrekning det er fastsatt i forskrift gitt av Kongen.
- b) kapittel 1 og kapittel 6 når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Kongen kan gi forskrift om at sosialtjenesteloven kapittel 4A skal gjelde tilsvarende. Kongen kan gi særlige regler om saksbehandlingen.

Kongen gir forskrifter med nærmere bestemmelser om gjennomføringen av tvungen omsorg, herunder bestemmelser om hvilke vedtak som kan overprøves etter reglene i tvistemålsloven kapittel 33.

Vilkårene for å idømme særreaksjonen tvungen omsorg, jfr straffelovens § 44, annet ledd og § 39, er følgende:

1. Vedkommende er psykisk utviklingshemmet i høy grad
og
har begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, eller kunne utsette disse rettsgodene for fare
og
det antas å være en nærliggende fare for at vedkommende på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet
og
anses nødvendig for å verne samfunnet
eller
2. Vedkommende er psykisk utviklingshemmet i høy grad
og
har begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr 1
og
tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i nr 1
og
det må antas å være nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen
og
det må antas å være en særlig nærliggende fare for at vedkommende på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet.
og
anses nødvendig for å verne samfunnet.

Det er gitt egen forskrift om gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg.
Av forskriften framgår det at:

- Fagenheten har ansvar for at dom på tvungen omsorg settes i verk straks fagenheten har fått melding av påtalemyndigheten om at dommen er rettskraftig (slik melding gis av statsadvokaten).
- Den faglig ansvarlige ved fagenheten bestemmer hvordan omsorgen til enhver tid skal gjennomføres. Ved avgjørelsen skal det legges vekt på hensynet til at den domfelte får adekvat behandling for sitt atferdsproblem og særlig på behovet for å beskytte samfunnet mot nye alvorlige lovbrudd.
- Den faglig ansvarlige ved fagenheten skal søke å få inngått avtale om gjennomføring av omsorgen utenfor fagenheten når vilkårene for dette er oppfylt.
- Det er gitt egne bestemmelser om avtaler om gjennomføring av særreaksjonen utenfor fagenheten (bla. om avtalens innhold, fagenhetens ansvar, krav til bolig, varslingsplikt, tilbakeføring til fagenheten og oppsigelse av avtalen).
- Staten dekker alle utgifter til gjennomføring av særreaksjonen, også når det inngås avtale om å gjennomføre omsorgen utenfor fagenheten.

- Det er gitt egne regler for vedtaksbeslutning, klageadgang og endringsbegjæringer i forbindelse med opphold utenfor fagenheten.
- Gjennomføring av tvungen omsorg – både i fagenheten og utenfor fagenheten – regnes som institusjonsopphold.
- Ved gjennomføring av tvungen omsorg i eller utenfor fagenheten gjelder ikke reglene i sosialtjenestelovens kap. 4A.

5.3.2 Sentral fagenhet for tvungen omsorg

Som det fremgår ovenfor er det opprettet en egen fagenhet innenfor spesialisthelsetjenesten som skal ha ansvaret for de personer som er idømt særreaksjonen tvungen omsorg. Dette er en sentral fagenhet for hele landet.

Fagenheten er en selvstendig faglig virksomhet med egen ledelse og med en sengepost for 5 personer. Fagenheten er faglig og organisatorisk knyttet til helseforetaket St. Olavs Hospital, Psykisk helsevern.

Den består av to atskilte, men samtidig integrerte komponenter; sengepost og ambulerende fagteam.

Sengeposten bemannes i tråd med tilrådd forsvarlig bemanning ved regionale sikkerhetsavdelinger (5 årsverk knyttet til hver innleggelses plass).

Ambulerende fagteam består av sentrale fagstillinger hvor arbeidet med innhenting og overføring av kompetanse mellom fagenheten, øvrig spesialisthelsetjeneste og kommunale/private tiltak står sentralt.

Den sentrale fagenheten har tre hovedoppgaver:

- Sikring av samfunnet mot nye lovbrudd fra den domfelte.
- Gi adekvat behandling i forhold til det personen er dømt for.
- Sikre personen en god materiell standard.

Som et ledd i ivaretagelse av oppgavene gjennomføres utredninger. Utredningene omfatter løpende gjentakelses-/risikovurderinger, somatiske, nevrologiske, psykiatriske, personlighetsmessige og ferdighetsmessige forhold.

Videre står det sentralt å avdekke mulige miljømessige sårbarheter, samt vurdere miljømessige forhold i lokalsamfunnet som har betydning for personen.

Behandlingen i fagenheten har som utgangspunkt personens spesielle problematikk, og retter seg mot etablering av tvungen omsorg utenfor fagenheten i kommunale og /eller private tiltak innenfor rammen av gjeldende retningslinjer.

Fagenheten har egen kontrollkommisjon.

5.3.3 Samarbeid mellom Sentral Fagenhet for tvungen omsorg, kommune/private tiltak og habiliteringstjenestene

Opphold i Sentral Fagenhet er minimum 3 uker. Alle som blir dømt til tvungen omsorg skal med andre ord ha opphold i fagenheten i en periode.

For personer som tidligere er idømt sikring etter de gamle reglene, og disse dommene er blitt omgjort/konvertert til den nye ordningen med tvungen omsorg, har en imidlertid i noen tilfeller gjort unntak fra dette. Forutsetningen er da at vedkommende har et tilfredsstillende opplegg lokalt, både sikkerhetsmessig og faglig, og at part i sakene (påtalemyndighet, nærmeste pårørende, hjelpeverge) ikke motsetter seg en slik løsning.

Når vilkårene for gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten er oppfylt, inngår fagenheten skriftlig avtale med definert innhold i hht. forskriften med kommune eller privat part som sikrer personen faglig og sikkerhetsmessig tilfredsstillende tilbud. Som en del av denne avtalen skal det framgå hvilken avtale kommunen eller privat part skal ha med habiliteringstjenesten når det gjelder faglig oppfølging i saken. Habiliteringstjenesten er avtalepart med kommunen/privat part – ikke med Sentral Fagenhet for tvungen omsorg.

I hht forskriften har fagenheten ”ansvaret for at den nødvendige sikkerhet blir opprettholdt, og at den domfelte gis et adekvat behandlingmessig og materielt tilbud”. Videre heter det i forskriften at dersom fagenheten finner at hensynet til sikkerheten eller til den domfelte selv skulle tilsi det, ”skal den domfelte tilbakeføres til fagenheten, om nødvendig straks”.

Avtalen kan sies opp av begge parter uten nærmere begrunnelse med 3 måneders varsel.

5.3.4 Om opphør av reaksjonen

Særreaksjonen tvungen omsorg er tidsbegrenset og varer så lenge det er behov for det. Bestemmelser om opphør av reaksjonen er gitt i straffelovens § 39 b:

Tvungent psykisk helsevern etter § 39 og tvungen omsorg etter § 39 a kan bare opprettholdes når vilkåret om gjentakelsesfare i § 39 nr 1 eller nr 2 fortsatt er oppfylt.

Den domfelte, dennes nærmeste eller den faglig ansvarlige ved den institusjonen som har behandlingsansvaret for den domfelte, kan begjære opphør av reaksjonen. Hvem som er den domfelters nærmeste, avgjøres etter psykisk helsevernloven § 1-3 annet ledd. Påtalemyndigheten fremmer saken for tingretten, som avgjør den ved dom. Behandlingen av saken skal påskyndes.

Opphør av reaksjonen kan ikke begjæres før ett år etter at overføringsdommen eller dom som nekter opphør, er endelig.

Påtalemyndigheten kan til enhver tid beslutte opphør av reaksjonen. Senest tre år etter siste rettskraftige dom skal påtalemyndigheten enten beslutte opphør av reaksjonen eller bringe saken inn for tingretten, som avgjør om reaksjonen skal opprettholdes.

Opphør skjer 3 år etter rettskraftig dom om tvungen omsorg. Hvis påtalemyndigheten mener at reaksjonen skal opprettholdes, skal saken bringes til tingretten som da skal avgjøre ved ny dom om særreaksjonen skal fortsette.

Påtalemyndigheten kan til enhver tid beslutte opphør av reaksjonen. Den domfelte, dennes nærmeste eller leder for Sentral fagenhet kan begjære opphør av reaksjonen ett år etter rettskraftig dom. Saken må da fremlegges for domstolen.

5.4 Overføring til tvungent psykisk helsevern

Personer med mildere grad av utviklingshemning er i utgangspunktet strafferettslig tilregnelige, jfr. kap. 4.3. I denne gruppen vil det likevel forekomme personer som på handlingstiden oppfattes å være psykotisk. Dette vurderes av rettspsykiatrisk sakkyndige. Dersom vedkommende finnes å være psykotisk og handlingen er av samme alvorlighetsgrad som nevnt under kap. 5.3.1, kan vedkommende dømmes til overføring til tvungent psykisk helsevern etter § 39 i straffeloven.

Hensikten med en slik dom vil, i tillegg til samfunnsvernet, være å legge vilkårene til rette for en psykiatrisk behandling av den domfelte som eventuelt skal kunne finne sted mot vedkommendes ønske. Behandlingen skal ha som mål å bedre vedkommendes tilstand slik at gjentakelse av straffbare handlinger unngås eller at faren for slike reduseres.

Ansvar for denne behandlingen tillegges helsevesenet. Staten har vedtatt etablering av spesielle behandlingsplasser for de personer som dømmes til overføring til tvungent psykisk helsevern. Disse er under etablering og får ansvaret for behandlingen i avdeling og oppfølging av den domfelte ved en eventuell overføring til bolig utenfor institusjon. Behandling av disse personer i institusjon følger psykisk helsevernlov § 3-1,1.ledd. Ved en eventuell videreføring av behandling utenfor institusjon gjelder psykisk helsevernlov § 3-1,2.ledd. Dette medfører at vedkommende ved brudd på behandlingsopplegget umiddelbart vil kunne tilbakestilles til behandling i institusjon. Behandling utenfor institusjon vil finne sted i nært samarbeid med øvrig spesialisthelsetjeneste og primærhelsetjenesten.

Helt unntaksvis kan den faglig ansvarlige i psykisk helsevern begjære overføring til anstalt under kriminalomsorgen, og påtalemyndigheten må da sørge for å fremme saken for domstolen, jfr. psykisk helsevernlov § 5-6. Dette kan bare skje dersom vedkommende ikke lengre er psykotisk. Domfelte skal alltid undergis rettspsykiatrisk undersøkelse når det er aktuelt å idømme overføring til anstalt under kriminalomsorgen (straffeprosessloven § 165 annet ledd).

Ved etablering av behandlingstilbud utenfor institusjon medfølger ikke statlige midler til styrking av miljøtiltak. Et slikt eventuelt behov må dekkes gjennom det ordinære kommunale tilbud.

Opphør av reaksjonen følger samme regler som nevnt under punkt 5.3.4.

5.4.1 Samarbeid psykisk helsevern, kommune og habiliteringstjeneste

I de fleste tilfeller hvor personer dømmes til overføring til tvungent psykisk helsevern, vil behovet for behandling i institusjon avta over tid. Hvis en får etablert et tilstrekkelig permanent tilbud i hjemkommunen, vil faren for gjentakelse som regel bli redusert. Utflytting fra institusjon/psykisk helsevern skal i slike tilfeller meldes til statsadvokaten. Det vil alltid være psykisk helseverns ansvar å avgjøre graden av gjentakelsesfare. Kontakten med pasienten etter utskrivning må derfor opprettholdes fra institusjonen eller videreføres på lokalt DPS (distriktpsykiatri) nivå. Behandling utenfor institusjon vil derfor måtte finne sted i nært samarbeid med øvrig spesialisthelsetjeneste og primærhelsetjenesten. Det er i denne

sammenheng grunn til å understreke den enkeltes rett til – og hjelpeapparatets plikt til å utarbeide individuell plan for den det gjelder, jfr. kap 2.1.

Ved etablering av behandlingstilbud utenfor institusjon medfølger ikke statlige midler til styrking av omsorgs- og miljøtiltak. Et slikt eventuelt behov må dekkes gjennom det ordinære kommunale tilbud. Det er her viktig at pasientene ikke blir værende i institusjoner ut fra et ressursmessig perspektiv på kommunalt nivå. Personer med utviklingshemming kan også representere spesielle faglige utfordringer. Det vil her være viktig at habiliteringstjenesten med sin fagbakgrunn bidrar med råd og veiledning. I tillegg er kompetanseoppbygging hos de fagfolk som skal ha den daglige oppfølging av disse personene viktig. Her kan habiliteringstjenesten bidra, enten direkte eller gjennom å komme med forslag til undervisningsopplegg. Habiliteringstjenesten i Nordland disponerer noen mobile innsatsmidler som kan komme til anvendelse ved slik kompetanseutvikling.

5.5 Forvaring

Forvaring er en tidsbestemt straff som kan idømmes som alternativ til vanlig fengselsstraff for personer som er funnet strafferettslig tilregnelig i handlingsøyeblikket. Personer som er utviklingshemmet i mildere grad, er i utgangspunktet strafferettslig tilregnelig og kan dermed idømmes forvaring (jfr. kap. 4.3).

Grunnvilkåret for idømmelse av forvaring er at en tidsbestemt straff ikke regnes som tilstrekkelig for å verne samfunnet. Forvaring kan kun komme til anvendelse ved alvorlige lovbrudd og når gjentakelsesfaren er stor. Lovbruddskategoriene er i det vesentlige de samme som etter ny § 39, dog med noen nyanseforskjeller.

Forvaring kan idømmes etter straffeloven § 39 c slik den nå lyder med virkning fra 1. januar 2001:

Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes i stedet for fengselsstraff når vilkårene i nr.1 eller nr. 2 er oppfylt:

1. *Lovforbryteren finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, eller utsatte disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovforbryteren på nytt vil begå en slik forbrytelse. Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen eller forsøket sammenholdt særlig med lovforbryterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne. Det skal særlig legges vekt på om lovforbryteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum.*
2. *Lovforbryteren finnes nå skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr.1, og har tidligere begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der. I tillegg må det antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen, og faren for tilbakefall til en ny forbrytelse som nevnt i nr.1 må antas å være særlig nærliggende.*

Det er gitt egen forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring.

Av forskriften framgår det blant annet at:

- Gjennomføring av forvaring skal ivareta samfunnets behov for sikkerhet mot ny alvorlig kriminalitet og tilpasses den enkeltes forutsetninger og behov. Det skal legges stor vekt på behandling og rehabilitering som muliggjør en gradvis progresjon mot full frihet.
- Gjennomføring av forvaring skal påbegynnes i avdeling som er spesielt tilrettelagt for domfelte med særlige behov, jf straffegjennomføringsloven § 11, 3. ledd og § 10, 2. ledd. I visse tilfeller kan det gjøres unntak fra dette, jfr. forskriften § 6 annet og tredje ledd, § 7, § 8 og § 9.
- Når vilkårene i straffegjennomføringsloven § 12 er oppfylt og hensynet til sikkerheten anses som tilfredsstillende ivaretatt, kan domfelte gis adgang til å gjennomføre deler av straffen ved heldøgnsopphold i institusjon utenfor fengsel.
- Prøveløslatelse fra forvaring kan begjæres av kriminalomsorgen på lokalt nivå eller av domfelte selv. Begjæringen om prøveløslatelse kan tidligst skje ved minstetidens utløp. Vedtak om prøveløslatelse kan treffes av kriminalomsorgen på regionalt nivå, jf straffeloven § 39 f, 4.ledd, eller ved rettens avgjørelse, jf straffeloven § 39 f, 2.ledd. Prøveløslatelse forutsetter at det utarbeides en gjennomføringsplan og at den forvaringsdømte følges opp av friomsorgen.
- Staten v/ Justisdepartementet skal etter nærmere regler dekke kommunens utgifter i forbindelse med gjennomføringen av prøveløslatelse i institusjon eller kommunal boenhet.
- Med utgangspunkt i rettskraftig dom skal det fastsettes en dato for lengstetidens utløp og dato for eventuelt minstetid.
- Vedtak etter forskriften treffes av regionalt nivå i kriminalomsorgen med mindre annet følger av lov eller forskriften selv. Kriminalomsorgen er ansvarlig for gjennomføring av forvaringen.
- Forskriften gjelder også for personer som er overført fra tvungent psykisk helsevern til fengsel etter psykisk helsevernloven § 5-6, med mindre annet følger av lov eller av denne forskrift.

5.5.1 Samarbeid kriminalomsorg, kommune og habiliteringstjeneste

I forbindelse med løslatelse på prøve fra forvaring skal kriminalomsorgen utarbeide en skriftlig gjennomføringsplan med nærmere angivelse av aktuelle kontroll- og støttetiltak i prøveperioden. Det skal også utarbeides forslag til vilkår for løslatelsen, herunder bestemmelser om oppholdssted, arbeid, utdanning eller behandling. Har retten eller kriminalomsorgen satt som vilkår for prøveløslatelse at domfelte følges opp av kriminalomsorgen, bestemmer friomsorgen innholdet i oppfølgingen og iverksetter tiltak som anses nødvendig for en hensiktsmessig og sikkerhetsmessig forsvarlig gjennomføring av prøveløslatelsen. Den prøveløslatte kan i prøvetiden pålegges å møte til fastsatt tid og sted for å gjennomføre samtaler med friomsorgen, og skal ved fremmøte være upåvirket av berusende eller bedøvende midler.

Friomsorgen skal bistå den prøveløslatte i kontakten med offentlige myndigheter eller andre som kan gi egnet bistand med sikte på en best mulig tilnærming til samfunnet.

Oppfølging av friomsorgen avsluttes ved prøvetidens utløp.

Dersom retten har satt som vilkår for prøveløslatelsen at den forvaringsdømte tar opphold i institusjon eller kommunal boenhet, skal det inngås *avtale* mellom kriminalomsorgens regionale nivå og vedkommende kommune om gjennomføringen av prøveløslatelsen.

Avtalen skal inneholde bestemmelser om

- Den prøveløslattes boforhold.
- Eventuell behandling den prøveløslatte skal få under oppholdet.
- Sikkerhetstiltak, herunder nødvendig bemanning.
- Oppfølging og kontroll av friomsorgen.
- Bistand fra andre samarbeidspartnere.
- Oppholdets varighet.
- Utgiftsdekning.

Kriminalomsorgen har ansvaret for at gjennomføringen av prøveløslatelsen er sikkerhetsmessig forsvarlig.

Det skal fremgå av avtalen at påtakelige forandringer i den prøveløslattes tilstand skal gjøres kjent for kriminalomsorgen. Det samme gjelder andre forhold av betydning for sikkerheten og for den prøveløslattes vedferd.

Avtalen skal være skriftlig og fastslå kommunens plikt til å fatte vedtak om sosiale tjenester etter ordinære regler.

Kriminalomsorgens regionale nivå treffer vedtak om gjeninnsettelse i fengsel dersom kommunens samtykke til prøveløslatelse i institusjon eller kommunal boenhet trekkes tilbake.

Vedtaket kan ikke påankes.

Ny prøveløslatelse kan begjæres av kriminalomsorgen eller den forvaringsdømte selv innen utløpet av ettårsfristen, jfr. straffelovens § 39 f, siste ledd.

Kriminalomsorgen Region nord, som har kontor i Trondheim, har fått et landsdekkende ansvar for å behandle og innvilge søknader fra kommunene om dekning av utgifter til institusjonsopphold eller kommunal boenhet.

Notehenvisninger:

2

Oppnevning av hjelpeverge

I vergemålsloven § 90a første ledd heter det:

"En myndig person som på grunn av sinnslidelse, andre psykiske forstyrrelser, senil demens, psykisk utviklingshemming eller legemlig funksjonshemming ikke kan ivareta sine anliggender, kan ved behov få oppnevnt hjelpeverge."

Selv om de medisinske kriteriene er oppfylt, er det ingen automatikk i at det oppnevnes hjelpeverge. Loven oppstiller flere tilleggsvilkår. Det må være **behov** for å oppnevne hjelpevergen. Dette må vurderes konkret i det enkelte tilfellet.

Det må videre foreligge **en begjæring** fra person eller organ som har rett til å fremsette denne. **Legeerklæring** som oppfyller lovens vilkår må være vedlagt. Det samme gjelder **samtykke** fra den som skal ha oppnevnt hjelpeverge, hvis det ikke fremgår av legeerklæringen at innhenting av samtykke er umulig eller av særlige grunner utilrådelig. Det er overformynderiet som må påse at det foreligger tilstrekkelig informasjon til at det kan vurderes om vilkårene for å oppnevne hjelpeverge er oppfylt. Det må eksempelvis innhentes legeattest dersom dette ikke er vedlagt eller at den opprinnelige ikke oppfyller lovens vilkår. Det samme kan være aktuelt med hensyn til samtykke fra vedkommende selv. Overformynderiet må på denne måten ta aktivt del i arbeidet med å få den enkelte sak tilstrekkelig opplyst.

Nærmeste familie kan fremsette en slik henvendelse jf lov om umyndiggjørelse av 28.11.1898 § 3 som lyder:

"Begjæring om umyndiggjørelse kan fremsettes så vel av vedkommende selv, om han er myndig, som av hans ektefelle, slektninger i opp- eller nedstigende linje, søsken eller likeså nær besvogrede, samt, om han er umyndig, av hans verge. Forholdet mellom adoptivforeldre og adoptivbarn og deres slektninger i nedstigende linje regnes like med slektskap. Begjæring om umyndiggjørelse kan også fremsettes av fylkesmannen og av overformynderiet. Når noen er innlagt på institusjon eller boform med heldøgns omsorg eller pleie, skal institusjonene m.m. melde fra til fylkesmannen eller overformynderiet dersom det anses å være behov for umyndiggjøring eller oppnevning av hjelpeverge..."

4

Kasusbeskrivelse:

Saken angår en ung mann som er lett til moderat psykisk utviklingshemmet og som i tillegg har alvorlige utviklingsforstyrrelser. Han bor i en kommunal leilighet og har tilgang på personale hele døgnet. Det foreligger en rettspsykiatrisk erklæring som konkluderer med at han er "psykisk utviklingshemmet i høy grad" og derfor må regnes som strafferettslig utilregnelig jf. strl §44, annet ledd. Lovbruddene han begår (tyveri, hærverk, trusler) er ikke alvorlige nok til at han kan idømmes særreaksjonen tvungen omsorg, jf strl § 39a.

Mannen har vært i politiets søkelys i flere år, og lovbruddene er av notorisk karakter og alvorlighetsgraden av lovbruddene har tiltatt. Politiet har bl a beslaglagt slagvåpen og han er i økende grad opptatt av hva som vil skje med han dersom han tar livet av et menneske. Personen oppfattes å være seg bevisst at han er strafferettslig utilregnelig og dermed ikke kan stilles til ansvar for sine handlinger.

En frykter at mannen kan begå mer alvorlige lovbrudd.

Med bakgrunn i felles bekymringer ble det avholdt samarbeidsmøter mellom politi, kommune, habiliteringstjeneste og hjelpeverge. Her ble det gjort en avklaring av roller og ansvar mellom kommunen, politiet og habiliteringstjenesten. Det ble enighet om at kommunenes oppgave i forhold til lovbruddene vil være å jobbe forebyggende gjennom å yte god omsorg, mens det vil være politiets oppgave å håndtere eventuelle lovbrudd.

Kommunenes primære oppgaver vil være:

- å innfri sosialtjenestelovens intensjon om å gi tilstrekkelig hjelp, yte god omsorg og legge til rette for en meningsfull hverdag.
- Å gjennomføre holdningsskapende samtaler i forhold til hva som er rett og galt.
- Å ta avstand fra konkrete lovbrudd når disse blir kjent samtidig som en forsøker å opptre støttende til personen.
- Å være med personen som støtte i politiavhør og i mekling i konfliktråd, dersom personene selv ønsker det.

Rutiner hos politiet i forbindelse med lovbrudd/mistanke om lovbrudd:

- Ved melding om/mistanke om lovbrudd innbringes personen til avhør snarest, helst samme dag.
- Saken etterforskes umiddelbart med et mål om hurtig oppklaring.
- Når det kan bevises at personen har begått en straffbar handling, må saken likevel henlegges som straffesak med bakgrunn i strafferettslig utilregnelighet.
- Saken sendes umiddelbart konfliktrådet for sivil behandling.
- Konfliktrådsbehandlingen gjennomføres snarest, helst innen ett døgn etter mottatt sak. En prøver å få til en avtale der personen får anledning til å ordne opp i forhold de lovbrudd han har gjort.

Habiliteringsteamets oppgave:

- Drive veiledning i forhold til kommunalt ansatte etter en fastlagt veiledningsplan.
- Yte veiledningsbistand til politiet ved behov.

Resultat første halvår:

- Klar nedgang i mengde lovbrudd
- Økt gjensidig forståelse mellom de ulike instansene.

Referanser:

Lover:

Lov 1902-02-22 nr 10: Straffeloven

Lov 1967-02-10: Lov om behandlingsmåte i forvaltningssaker (forvaltningsloven)

Lov 1991-12-13 nr 81: Lov om sosiale tjenester mv.

Lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) og av reglene om særreaksjonen tvungen omsorg

Lov 1999.07-02 nr 61: Lov om spesialisthelsetjenesten med mer.

Lov 1999-07-02 nr 62: Lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern

Lov 1999-07-02 nr 63: Lov om pasientrettigheter

Lov 1999-07-02 nr 64: Lov om helsepersonell mv

Aktuelle lovforarbeider:

Ot.prp. nr. 46 (2000/2001)

Forskrifter:

Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring

Forskrift til straffelovens § 39A om gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg

Forskrift om individuelle planer etter helselovgivningen

Rundskriv:

Riksadvokaten: Rundskriv nr 4/2001: Utilregnelighetsregler og særreaksjoner

Rundskriv I – 9/94 til lov om sosiale tjenester mv.: Taushetsplikt i sosialforvaltningen

Rundskriv I – 41/98 til lov om sosiale tjenester mv.: Rettigheter for og begrensning med bruk av makt og tvang overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming

Rundskriv U- 13-2003: Endringer i lov om sosiale tjenester: Lovfesting av rett til individuell plan og tilpasninger til rusreformen

Annet:

Sosial og helsedirektoratet: Veileder for individuell plan 2005

NOU 2004: 16 Vergemål

